Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

YOSHLAR TARIXIY-FALSAFIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA JADID MEROSI VA MILLATLARARO TOTUVLIK G‘OYALARINING AKSIOLOGIK INTEGRATSIYASI

Xakimjon Jo‘raboyevich Isomiddinov*
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi
✉ isomiddinov@75gmail.com

ANNOTATSIYA

Jadid merosi va millatlararo totuvlik yoshlarning tarixiy-falsafiy tafakkuri doirasida qiyoslanadi. Milliy xotira yagona talqin bilan tenglashtirilmaydi. Manba, perspektiva va axloqiy baho o‘rtasidagi farqlar ochiladi. Teng qadr-qimmatni saqlagan ko‘p ovozli o‘rganish tartibi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar

jadid merosi, tarixiy tafakkur, millatlararo totuvlik, perspektiva, qadr-qimmat, dalil.

DOI: 10.5281/zenodo.23302290

KIRISH

Tarixiy meros orqali yoshlarni birdamlikka yo‘naltirishning murakkabligi umumiy o‘tmishga daxldorlik bilan o‘tmish haqidagi fikrlarning bir xilligi aynan bir hodisa emasligidadir. Turli guruhlar bir voqeani boshqa tajriba, oilaviy xotira va madaniy til orqali tushuntirishi mumkin. Vazifa tafovutni yo‘qotish emas, dalilni baholash va inson qadrini tan olishning umumiy qoidalarini asoslashdir. Maqolada totuvlik tanqidning yo‘qligi emas, farqni kamsitishsiz muhokama qila olish sifatida talqin qilinadi. Shunday yondashuv milliy o‘zlikni muayyan tarixiy talqinga shartsiz sodiqlikdan ajratadi.

Tadjiyevaning O‘zbekistonda nishonlanadigan Sabantoy haqidagi tadqiqoti madaniy amaliyotni etnik xotira bilan bog‘lab o‘rganadi [1]. Abdirashidov Gasprinskiy va Behbudiy faoliyatini tarixiy-intellektual aloqalari orqali tadqiq etadi [2]. Birinchi ish hozirgi madaniy kontekstga, ikkinchisi jadid davri muloqotiga taalluqlidir. Ularni bir jarayonning bevosita davomi deb e’lon qilish o‘rniga, tarixiy farqlarni saqlagan aksiologik qiyos taklif etiladi. Bunda ma’rifiy muloqotning shakli bilan uning umumiy qadriy maqsadi bir xil tushuncha sifatida ishlatilmaydi.

Tadqiqot savoli tarixiy xotiraga hurmatni yoshning mustaqil fikrlashi va boshqa guruhning teng maqomini tan olishi bilan qanday birlashtirish mumkin? Maqsad xotirani tayyor javoblar zaxirasi emas, tarixiy dalil, muqobil talqin va axloqiy mas’uliyatni ajratish maydoni sifatida asoslashdir. Yangilik da’vosi noma’lum tarixiy hujjat topilganida emas, merosni o‘rganishning shu uch vazifasini bir-birini almashtirmaydigan mezonlar sifatida ifodalashidadir.

MATERIALLAR VA METODLAR

Sakkizta tarixiy va ijtimoiy-falsafiy ish maqsadli qiyoslandi. Har manbaning tahlil obyekti, hududi, tushuntirish da’vosi va umumlashtirish chegarasi ajratildi. O‘zbekiston, Volga-Ural yoki Shinjon materiallari bir-birining o‘rniga ishlatilmadi. Tavsiyalar manbalardagi tayyor metodika emas, muallifning konseptual sin-

tezidir. Ish barcha adabiyotlarni qamrab olgan tizimli sharh hamda tarixiy ta’sir yo‘llarining to‘liq rekonstruksiyasi deb taqdim etilmaydi.

Manbaviy tekshiruv «qayerdan bilamiz?», perspektivalar qiyosi «kimning tajribasi ko‘rinmayapti?», normativ qarshi misol esa «boshqa guruhga ham shu mezonni qo‘llay olamizmi?» savollarini qo‘yadi. Talabalar bilan tajriba o‘tkazilmagan. Shuning uchun taklif qilinayotgan mashqlar tarixiy tafakkurni o‘lchovchi validatsiyalangan test emas. Ularning vazifasi keyingi empirik tadqiqot uchun kuzatiladigan amallar va xato umumlashtirishlarni ajratishdir.

NATIJALAR

Letnyakov transmilliy tarix va jamoaviy xotira nisbatini, Romanova esa avlodlar orasidagi xotira uzilishlarini muhokama qiladi [3; 4]. Bu yondashuvlar xotiraning o‘z-o‘zidan ko‘chadigan tayyor mazmun emasligini tushuntirish uchun nazariy resursdir. Yosh tarixiy hikoyani qabul qilish bilan birga, uning qanday tanlanganini ham tushunishi kerak. Voqea haqidagi dalilni oilaviy iftixor bilan bir darajada qo‘yish ham, hissiy tajribani ahamiyatsiz deb rad etish ham biryoqlamadir. Dalilning rostligi va xotiraning subyekt uchun qimmati turlicha tekshiriladi.

Birinchi mezon dalil va mansublikni farqlashdir. Muayyan madaniyatga daxldorlik tarixiy da’voni avtomatik rost qilmaydi; da’voning xato ekanligi esa shu madaniyatga mansub kishining qadrini kamaytirmaydi. Bu farq fikrga tanqid bilan shaxsga hurmatsizlik orasidagi chegarani saqlaydi. Tarixiy matnni tekshirish butun guruhga nisbatan hukm bilan tugamasligi lozim. Milliy o‘zlikning himoyasi manbashunoslik mezonidan ozodlik emas; aksincha, merosni ishonchli bilishga mas’uliyat sifatida talqin qilinadi.

Ikkinchi mezon perspektivaviy almashuvdir. Bir voqeaning ikki talqini o‘qilganda maqsad «ikkalasi ham birday rost» deyish emas. Har talqin qaysi dalildan foydalangani, nimani sukutda qoldirgani va qanday tushunchaga tayangani ko‘rsatiladi. Yosh dastlabki hukmini qayta ko‘rishi mumkin, lekin bu shaxsiy mansublikni rad etishni talab qilmaydi. Yetuk tarixiy tafakkur dalilga sodiqlik va o‘zlikka daxldorlikning aynan emasligini anglashda namoyon bo‘ladi.

Modood ommaviy intellektual muloqotning madaniyatlararo munosabatlarga aloqasini tahlil qiladi [5]. Seglow nafrat nutqini qadr-qimmat va o‘zini hurmat qilish nuqtayi nazaridan o‘rganadi [6]. Ulardan keladigan qiyosiy talab: ochiq bahs boshqa guruhni teng suhbatdosh sifatida rad etish bilan tenglashtirilmasligi kerak. Shu bilan birga, noqulay tarixiy dalilni «totuvlikka zid» deb chiqarib tashlash ham asosli emas. Muloqotning axloqiy chegarasi dalilni yashirmaydi; dalildan kamsituvchi umumlashma yasashni cheklaydi.

1-jadval. Tarixiy tafakkur va totuvlikni bog‘lovchi aksiologik mezonlar

Mezon yoki bo‘g‘in	Tahliliy savol	Taklif etiladigan amal	Talqin chegarasi
Manbaviy aniqlik	Da’vo qaysi manbaga tayangan?	Muallif, davr va janrni aniqlash	Mansublik dalil o‘rnini bosmaydi
Perspektiva	Kimning tajribasi ko‘rinmayapti?	Muqobil talqinni adolatli ifodalash	Ko‘plik teng rostlik degani emas
Teng qadr-qimmat	Fikr shaxs bilan aralashmadimi?	Kamsitishsiz qarshi dalil tuzish	Tanqid umumiy guruhiy ayb emas
Refleksiv tatbiq	Bugungi xulosa qanday asoslanadi?	Qiyosning chegarasini yozish	Tarixiy davomiylik taxmin qilinmaydi

Yerekesheva Qozog‘iston va O‘zbekistonda din hamda millat qurilishi munosabatini qiyoslaydi [7]. Brophy Shinjon islohotchiligini mahalliy va transchegaraviy aloqalar kontekstida o‘rganadi [8]. Bu materiallar hududlar bir xil ekanini emas, yangilanish yo‘llari aloqador va farqli ekanini anglashga xizmat qiladi. Jadid merosi bo‘yicha topshiriq «hamma joyda bir xil jarayon» sxemasidan boshlanmasligi kerak. Hududlararo o‘xshashlik faqat tahlil qilinayotgan jihat bilan cheklanadi.

Taklif etilayotgan o‘rganish tartibida yosh avval tarixiy muallifning muammosini o‘z so‘zi bilan qayta ifodalaydi. Keyin boshqa tajriba yordamida umumlashtirish chegarasini ko‘rsatadi. Nihoyat, bugungi vaziyatga qaysi qadriyat tatbiq etilishi, qaysi institut tarixda qolishi tushuntiriladi. Natija arbob haqidagi maqtov emas, dalili va chegarasi ko‘rsatilgan

mulohazadir. Bunday mahsul orqali tarixiy bilish va axloqiy baholash bir-birini to‘ldiradi, ammo ikkinchisi birinchisining o‘rnini egallamaydi.

O‘rganish topshirig‘ini ikki tarixiy bayon atrofida qurish mumkin. Bir matn islohotni ozodlik yo‘li, ikkinchisi mavjud tartib uchun xavf deb ta’riflasin. Talabadan darhol qaysi muallifni ma’qullash emas, avval har biri nimani yo‘qotishdan qo‘rqqani va nimani yutuq deb bilgani so‘raladi. Keyin bu xavotirlar qaysi dalilga tayangani tekshiriladi. Shunday yo‘l bilan tarixiy konflikt hozirgi guruhlar haqidagi tezkor axloqiy hukmga aylantirilmaydi.

Muhokamaning ikkinchi bosqichida ishtirokchi muallifning nuqtayi nazarini uning o‘zi tan olishi mumkin bo‘lgan shaklda qayta ifodalaydi. Bu kelishish majburiyati emas. Qarshi qarashni zaif yoki kulgili ko‘rinishga keltirmasdan ifodalash adolatli qiyosning shartidir. So‘ng u qaysi asos bilan bu qarashni qabul qilishi yoki rad etishini ko‘rsatadi. Tarixiy tafakkurning aksiologik tomoni shu yerda seziladi: dalilga talabchanlik boshqa shaxsni tushunishga intilish bilan birga olib boriladi.

Uchinchi bosqichda milliy va transmilliy kontekst solishtiriladi. Bir maktab, nashr yoki madaniy amaliyot boshqa hudud bilan aloqada bo‘lgani uning mahalliy ma’nosi yo‘qolganini bildirmaydi. Aksincha, o‘zlashtirish va qayta talqin imkoniyati alohida o‘rganiladi. Talaba kimdan olingani haqidagi savol bilan qanday o‘zgartirilgani haqidagi savolni farqlaydi. Shu farq madaniy o‘zlikni faqat sof kelib chiqish g‘oyasiga bog‘lashdan saqlashi mumkin; bu pedagogik imkoniyat hali empirik tasdiqlangan natija emas.

Baholashda tayyor qarashga qo‘shilish emas, to‘rtta mahsul tekshiriladi: manbaga mos qisqa bayon, muqobil perspektivaning adolatli ifodasi, dalilga tayangan tanqid va bugungi xulosaning chegarasi. Bular mazmuniy mezonlar bo‘lib, avtomatik ball tizimi sifatida taklif qilinmaydi. Ularni amaliy vositaga aylantirishdan oldin fan mazmuniga moslik va baholovchilararo kelishuv tekshirilishi kerak.

MUHOKAMA

Ko‘p ovozli o‘rganishga qarshi e’tiroz nisbiylik xavfidir. Biroq perspektivalar ko‘pligi tekshiruvdan voz kechishni anglatmaydi. Voqea sanasi, mualliflik va matnning nashr muhiti dalil bilan tekshiriladi; mazmun va baho esa asoslangan munozaraga ochiq qoladi. Totuvlik uchun dalilni yumshatish talab etilmaydi. Talab undan etnik yoki madaniy kamsitish uchun asossiz hukm yasamaslik. Shunday qilib, haqiqat talabi va hurmat talabi o‘zaro inkor qilmaydi.

Yana bir muammo ta’limiy muhokamada nutqiy va maqomiy tengsizlikdir. Ko‘p gapirgan shaxsning fikri jamoa pozitsiyasi deb olinishi, sukut rozilik deb talqin qilinishi mumkin. Yozma mulohaza, anonim savol va kichik guruhli dalil tahlili muqobil shakllar sifatida taklif etiladi. Ular barcha vaziyatda samarali deb tasdiqlanmagan; vazifasi ishtirokni faqat nutqiy faollik bilan o‘lchashning oldini olishdir. Maslahat olish haqiqiy qaror ta’siriga teng emasligi ham alohida kuzatiladi.

Sakkiz manbadan butun jadidchilik yoki barcha yoshlar haqidagi umumlashma chiqarish mumkin emas. Keyingi ishda dalilni ajratish, qarshi talqinni adolatli ifodalash va o‘z hukmini sabab bilan o‘zgartirish mustaqil kuzatilishi kerak. «To‘g‘ri qadriyat»ni takrorlash tafakkur rivoji bilan tenglashtirilmaydi. Xuddi shuningdek, bahsda g‘olib kelish boshqa nuqtayi nazarni tushunganlikni avtomatik tasdiqlamaydi.

XULOSA

Jadid merosi va millatlararo totuvlikning aksiologik integratsiyasi farqlarni bir ovozli xotiraga singdirish orqali emas, dalil, perspektiva va teng qadr-qimmatni birga saqlash orqali asoslandi. Taklif etilgan mezonlar milliy o‘zlikni tanqidiy o‘rganishga qarshi qo‘ymaydi. Ular mansublikning epistemik imtiyozga, tanqidning esa guruhiy kamsitishga aylanishini cheklaydi. Amaliy yo‘nalish talqinlarni tekshirish, chegarasini ko‘rsatish va bugungi xulosaga o‘tish sababini yozma asoslashdir. Ushbu tartibning ta’limiy natijasi alohida kuzatuv va baholashni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tadjiyeva N. Sabantoy tatar xalqining milliy bayrami va uning O‘zbekistonda nishonlanishi. Tamaddun nuri. 2025. 10(73). (p. 382–385). DOI: 10.69691/2s1v2d56
2. Abdirashidov Z. XX asrning turkiy dunyoning ikki buyuk intellektuali: Ismoil Gasprinskiy va Mahmudxo‘ja Behbudiy. Aydın Türklük Bilgisi. 2020. 6(2). (p. 89–119).
3. Летняков Д.Э. Транснациональная история как способ работы с коллективной памятью. Вопросы философии. 2020. 7. (p. 20–24). DOI: 10.21146/0042-8744-2020-7-20-24
4. Романова А.П. Коллективная память и поколенческий разрыв. Вопросы философии. 2020. 6. (p. 33–37). DOI: 10.21146/0042-8744-2020-6-33-37
5. Modood T. Intercultural Public Intellectual Engagement. Journal of Citizenship and Globalisation Studies. 2017. 1(1). (p. 36–47). DOI: 10.1515/jcgs-2017-0004
6. Seglow J. Hate Speech, Dignity and Self-Respect. Ethical Theory and Moral Practice. 2016. 19(5). (p. 1103–1116). DOI: 10.1007/s10677-016-9744-3

7. Yerekesheva L.G. Functions of Religion and Dynamics of Nation-Building in Kazakhstan and Uzbekistan. The Muslim World. 2020. 110(1). (p. 64–88). DOI: 10.1111/muwo.12319
8. Brophy D. New Methods on the New Frontier: Islamic Reformism in Xinjiang, 1898–1917. Journal of the Economic and Social History of the Orient. 2016. 59(1–2). (p. 303–332). DOI: 10.1163/15685209-12341400